

HALK İNANÇLARINDA SU

İSMAİL TAŞPINAR

Sibiryâ efsânelerine göre, Yenisey ve Lena nehirlerinin kaynağı cennettir. Nehirler cennetten yeryüzüne inerler ve burada bir süre aktıktan sonra ya denize dökülür veya yerin altına çekilerek orada kaybolurlar.

Kutsal kâse.

SU, eski Türk inançlarında Yer-Su inancının bir parçasıdır. Kâinatta yer alan dört unsurdan biri olan su, ateşin zıddıdır ve onu tamamlayan bir varlığa sâhiptir. Su, hem yukarıdan yağmur olarak düşer hem de toprağın içinden fışkırabilir. Her iki biçimde de bereketin kaynağı, tabiatın anası sayılır.

Su, tabiattaki varlıkların sâhibi olan bâzı önemli ve özel güçleri hâiz varlıklarla irtibatlıdır. Bunlara iye, izi, ege ve ebe denilmektedir. Diğer varlıklar gibi suyun da sâhibinin bunlar olduğu kabul edilir. Bu nedenle, suyla temasta suyun sâhibi kabul edilen bu özel şahısların sihir uygulamalarına ihtiyaç duyulur. Suyun gücü, tufan olaylarında olduğu gibi bâzen öldürücü olabilir. Bu yok edici özelliği, onu sakınılması gereken bir güç hâline de getirmiştir. Bu nedenle, insanlar hem tabiata hem de onun aslî unsurlarından olan suya karşı son derece saygılı olmak durumundadırlar.

Meselâ, suya saygı konusunda, özellikle eski Türk boylarından Oğuzlarda ve Sibiryalılarda, günümüzde ise hemen hemen bütün Türk dünyasında suyun dışkı ile kirlenmemesine özel önem verilir. Öyle ki bu nedenle eski Türklerden bâzılarında suya girmek, akarsuda yıkanmak, kap kacak ve

elbiseleri akarsuda temizlemek yasaklanmıştır. Bu uygulama yakından incelendiğinde, meselenin temelinde suyun ruh sâhibi farklı bir varlık olarak kabul edildiği inancı görülmektedir. Bu inanç, suyun saflığında, berraklığında değişikliğe neden olacak bir tutumu tabiata müdâhale olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de temizleme ve arındırma vasfının, sudan çok ateşe uygun düşeceğine inanılmıştır.

Kıpçak Türklerinin, İrtiş ırmağına saygı duydukları; Yakutlar ile diğer bâzı Türk boylarının, Yenisey ve Lena nehirlerine dâir birçok inanç geliştirdikleri bilinmektedir. Onlara göre, bu ırmakların kaynağı, dünyânın başı; denizlere döküldükleri yer ise dünyânın sonu idi. Sibiryâ efsânelerine göre, Yenisey ve Lena nehirlerinin kaynağı cennettaydı. Bu inanişâ göre, ırmaklar ve nehirler cennetten yeryüzüne iniyor ve burada bir süre aktıktan sonra ya denize dökülüyor veya yerin altına çekilerek orada kayboluyorlardı. Yenisey ırmağı kenarında oturanlara göre, dünyânın sonu, Yenisey'in döküldüğü yer olan Kuzey Buz deniziydi.

Yağmurun gökten gelmesi, onun ilâhî kaynağına işâret etmekteydi. Gökten gelen su, berâberinde toprağa bereket de getirmekteydi. Halk inanişâna göre bu bereket, suyun dokundu-

ğu her şeyde kendini gösterebilir. Bu nedenle, bâzı Anadolu Yörüklerinde kısır kadınların nisan yağmurlarından içerek çocuk sâhibi olabileceklerine inanılır. Kutsal özelliklere sâhip suyun doğurganlığa vesîle olacağı inancı, Azerbaycan Türkleri arasında da yakın zamana kadar yaşamaktaydı. Buna göre, su içerek çocuk sâhibi olacağına inanan kadınlar, hâmile kalmak için belli mağaralara giderler ve mağaraların duvarlarından damlayan suları biriktirip içerlerdi. Ayrıca, zemin ile duvar arasında akan suları alıp vücutlarına, özellikle de karınlarına sürerlerdi.

Azerbaycan Türkleri arasında suyun rûhunu temsil eden iyesi olduğuna inanılırdı. Bu nedenle, suyun iyesini küstürecek, üzecek veya suyun kızmasına neden olacak tavırlardan kaçınılması gerekmektedir. Bu nedenle, suların kirlenmemesine özen gösterilirdi. Tuva Türklerinde “Aarcan” denilen su pınarlarının yanına, suya karşı nasıl davranılması gerektiğini belirten kuralların yazılı olduğu levhalar asılmıştır. Levhalarda, suyun temiz tutulması, yanında yüksek sesle ve rahatsız edici bir tonda konuşulmaması, suya tükürülmemesi, suyun başında sarhoş edici içkiler içilmemesine dikkat edilmesi gibi uyarılar yer almaktadır.

Halk inançlarına göre, çeşitli vesîlelerle kutsallık özelliği taşıyan suların, tuvalet veya abdestte kullanılmasının hoş görülmemesi, böyle yapılırsa bu suların kaynağının kesileceğine dâir inançtan kaynaklanmaktadır. Suların kutsallığının çeşitliliği, nehirler, göller ve pınarların etrâfında bâzı inançların gelişmesine de zemin hazırlamışlardır. Bu inançlara göre, suların kötü amaçlarla kullanılması, onların kaynağının kurumasıyla sonuçlanır. Özellikle toprağa dayalı, tarımla ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda bu tür inançlar farklı şekillerde kendini göstermektedir.

Suyun çıktığı yerler aynı zamanda kutsalın tezâhür ettiği (hiyerofani) yerler olarak kabul edilmektedir. Buna göre, su evrenin merkezinde ve onun yapı taşlarını oluşturan unsurlardan biri olarak özünde yer almaktadır. Su, kutsallığının ona verdiği bâzı hayâtî

C. Antonini, Trevi çeşmesi, 1780.

özelliklere de sâhiptir. Bunlardan biri de, suyun hayat kaynağı olmasıdır. Suyun bolca aktığı pınarlar, nehirler ve ırmaklar, bu hayâtı ve canlılığı taşıyan ve farklı bölgelere nakleden en önemli varlıklardır. Bu ise onların hayat ve güç sâhibi ve dâima akış hâlinde olmalarından kaynaklanır.

Su, sâdece hayat vermesi dolayısıyla değil, aynı zamanda cenâze törenlerinde kullanılması sebebiyle de kutsî bir role sâhiptir. Cenâzenin toprağa gömüldükten sonra üzerine su dökülmesi uygulamasının arka planında, ölünün susuzluğunu giderme isteği ve onu acıya karşı daha dayanıklı kılma duygusu yatmaktadır. Araştırmacılara göre, ölünün susuzluktan acı çektiğine dâir inanışlar, özellikle sıcaktan ve kuraklıktan şikâyet eden toplumlar arasında yaygındır. Yine aynı şekilde, ölmek üzere olan bir kimseye su verilmesiyle onun acısının dindirilmesi arzulanır.

Türklerde suyun kutsal kabul edilmesi, onun aynı zamanda ölümsüzlük bahşeden bir imgeye dönüşmesine neden olmuştur. Ölümsüzlüğün suya

atfedilmesiyle birlikte, su ile hayat arasında yakın bir râbıta doğmuştur. Bu nedenle ölümsüzlük bahşettiğine inanılan suya, hayat suyu da denmektedir. Suyun bu özelliği, onun hikmetle de münâsebetini doğurmuştur. Hikmet ve bilgeliği elde etmek isteyenlerin, onlara bu imkânı bahşedecek bir kaynağa yönelmelerine sebep de bu olmalıdır. Hayat suyu ve gençlik iksiri gibi, metafizik özelliklere sâhip olan bu tür sular, halk inançlarına göre her yerde bulunan ve ulaşılabilen sulardan değildir. Suyun gerçek kaynağındadırlar ve onun özünü teşkil ederler. Doğal olarak birçok engelleri aşarak uzun bir uğraştan sonra ancak elde edilebilirler.

Geleneksel Türk inancında su, arılık ve duruluğun da simgesidir. Arı ve duru olan suyun kutsiyeti, Türklerin İslâm'ı din olarak benimsemelerinden sonra da devam etmiş, onlarla birlikte Anadolu'ya kadar taşınmıştır. Türkler, suyun çıktığı, aktığı yerlerin ve içine konduğu kapların temiz olmasına özellikle önem vermişlerdir. Buna bağlı olarak yağmur da kurumuş topraklara hayat veren ve susuzluktan çatlayan

AY İLE SU

GENELLİKLE ırmaklarda, derelerde oluşan küçük göllerle ilgili bir inanç vardır. Bu inanç iki yönlüdür, biri uğurlu biri uğursuz. Uğurlusuna göre gece gizlice, ay ışığında yıkananlar ay gibi parlak olurmuş. Uğursuz sayılan bölüme göre de geceleri göllere girmek iyi değilmiş. Geceleri cinler, peri kızları göllerde yıkanmışlar. Bu inanca uymayan kimseyi, özellikle genci (ister kız ister erkek olsun) periler çalmış. Çalmasalar bile insanın bir yanına inme iner, çarpılıverirmiş.

Bir başka söylenti de geceleri ay ışığında peri kızları toplanır göllerin kıyısında düğün dernek düzenlerlermiş. Suyun şırıltısı onların sesi, su-

daki gölgeler onların yüzlerinin yansımasıymış.

Bu göller çok derin olur da dipleri görünmezse orada devler bile bulunur, insana kötülük eder, insanı suyun dibine, yerin altına çekip götürürlermiş. Karanlık göllerin birer devi ya da perisi varmış. Ay böyle korkulu yerlere pek sokulmazmış. Bu inancın özünde geceleri, çevrenin doğal durumu gereği, ay ışığından yoksun kalması yüzünden doğan ürküntü vardır.

Halk arasında yaşanan bir söylentiye göre ay suya düştüğü zaman ona bakan (sudaki yansımasına) çarpılmış. Bunun nedeni de ayın bu durumdan üzülmesiymiş. Göklerde dolaşan, bütün

gök varlıklarının en güzeli, sevgilisi olan ay, suya düşmekten dolayı utanır, onu öyle görmek isteyenlere kızarmış.

Ayın yansıması suya vurunca o su içilmezmiş, içenin başına er geç bir yıkım gelirmiş. Suya giren kimse bir de ayın yansımasına çarptı mı, onu bozdu mu, bu yıkımdan onu kimse kurtaramazmış.

Ay suda yansıyınca ona bakanın gözleri kamaşmış. Suyun inceden inceden dalgalanması sonucu gözü yoran bu görüntünün nedenini halk inançları şöyle açıklar: Ay, yüzündeki lekenin görünmesinden utanç duyduğu için ona bakanın gözüne iğnelerini batırır.

Ayın suya vurmasını

türkülerin giriş bölümünde de sık sık görürüz:

*Ay vuranda sulara
Yâr dalar uykulara
Gece aydınlığında
Düşti göynüm yollara...*

*Göğde ay gelin oldı
Girdi suyun goynına
Beşibirlik yapturdum
Astum yarun boynına...*

Ay geceleri gökle dolaşmış durmuş, kendisiyle evlenmek isteyenleri beğenmemiş. Bunun üzerine yeryüzüne inmiş, sulara gezinmeye başlamış. “Kim beni yakalarsa onunla evleneceğim.” demiş. Oysa gene onu kimse yakalayamamış. İşte çağlar boyunca ayın sulara gezinmesi, yalnız kalması onu yakalayacak kimsenin bulunmayışından dolayı imiş.

Tuva Türklerinde “Aarcan” denilen su pınarlarının yanına, suya karşı nasıl davranılması gerektiğini belirten kuralların yazılı olduğu levhalar asılmıştır.

Yunus Kitabı, (üst bölüm) Peygamber Yeremya, (alt bölüm) Lokman hikâyelerinden bir minyatür, Arapça yazma, 1583, İstanbul. Türk ve İslâm Sanatları Müzesi.

toprakları yeniden canlandıran ilâhî bir kaynağı olarak değer görür ve halk inancında “rahmet” kabul edilir.

Yağmur, özellikle nisan aylarında şifâ dağıtıcı bir özelliğe kavuşur. Nisan yağmuru da denen bu yağmurun, yılın diğer aylarında yağın yağmurdan çok farklı özelliklere sâhip olduğuna inanılır. Meselâ istiridyenin içerisindeki incinin aynı şekilde nisan yağmuru vesîlesiyle oluştuğuna inanılır. Şifâ vermesi ümidiyle, insanlar, nisan yağmurunun altında bir müddet ıslanırlar.

Yağmur, bereket, rahmet gibi mânâlara geldiği gibi, fırtına ve tûfan şeklinde de tezâhür edip ilâhî bir âfete, belâya dönüşebilir. Tanrı’nın öfkesinin bir tecellisi olduğuna inanılan tûfan, her şeye, bütün tabiata zarar verir. Hz. Nûh’un Kur’ân-ı Kerim’de geçen kıssasında da olduğu gibi tûfan, bir yönüyle her şeyin yok edilip hayâtın yeniden başlatılmasını ifâde eder. Bu nedenle, fırtına ve tûfanın görüldüğü yerde insanlar, âhir zamanda meydana geleceği haber verilen bir cezâ ile cezâlandırıldıklarını düşünürler. Felâketin şiddeti ile insanların günâhının çokluğu arasında doğrudan bir bağlantı da kurulmaktadır, âfetler insanların, yâni toplumların günahlarını temizlemektedir. Tufân, bir anlamda eski insanların gidip yenilerinin geldiği, yenilenmiş bir dönemin başlangıcı olarak da kabul edilir.

Suyun arındırma ve yeniden hayat verme özelliği, eski halk inançlarında yerine getirilen birçok âyinde de ifâdesini bulmakta idi. Suyun arındırma, yenileme, geçmiş silme, günahları temizleme kabiliyeti, her şeyi hayâtın başlangıcındaki saflığa ve tamliğe dönüştürür. Suda her şeyin eriyip yok olduğuna dâir bir inanişâ göre, kendilerinden bize hiçbir kanıt ve buluntunun erişmediği kimi medeniyetlerin

efsânevî biçimde yeryüzünden silinme süreçleri de suyla ilişkilidir. Çünkü su, her şeyi bir daha ortaya çıkamayacak şekilde yutup yok ekmeye muktedirdir. Su altında kalan medeniyetlerin, kozmik düzlemde hayat emâreleri tamâmen yok edilmiş ve kaderleri felâketle sona ermiştir.

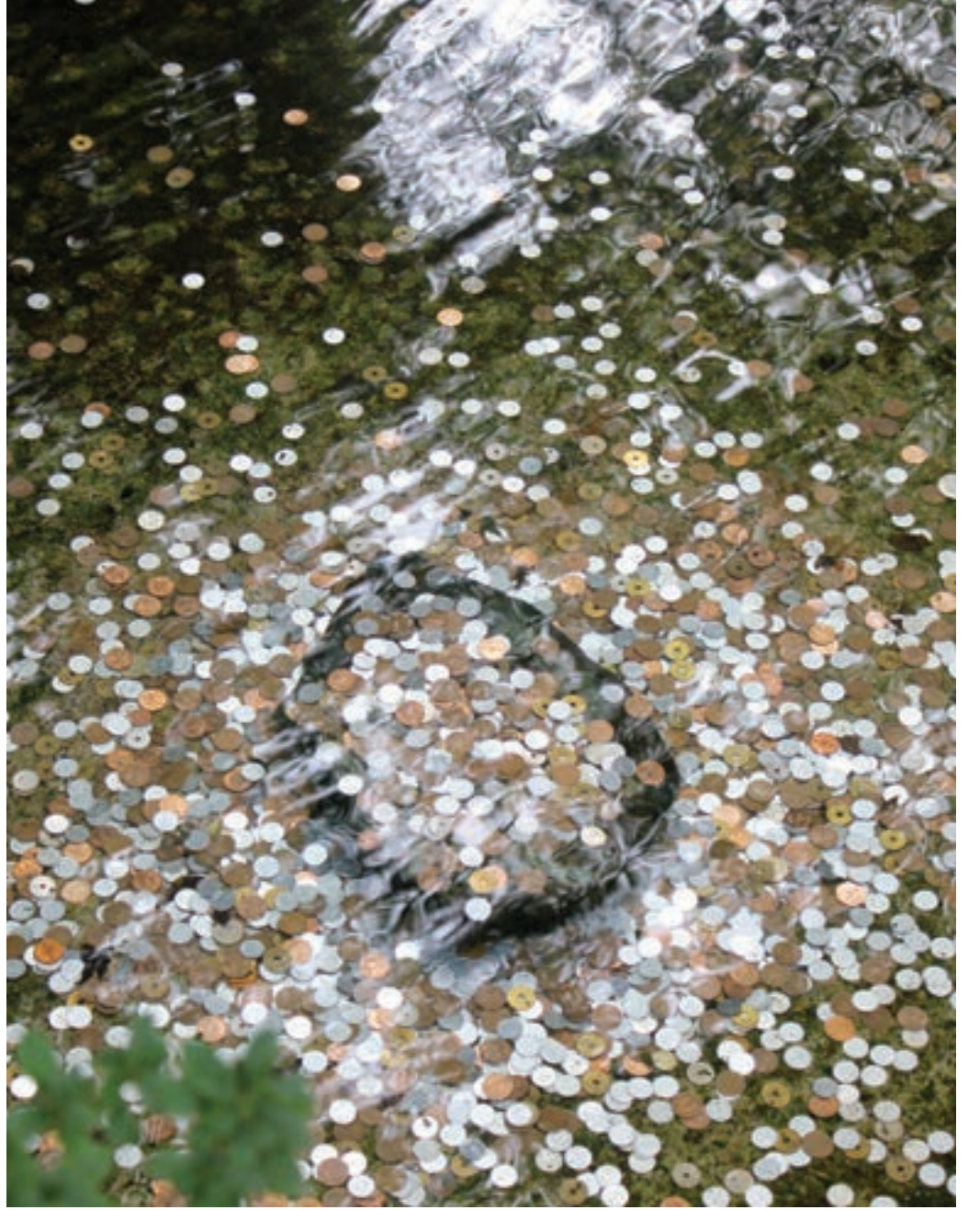
Güçlü ve kudretli olmanın genel geçer kâidesi suya, su kaynağına mâlik olmaktır. Aynı şekilde, Türkler de kendine özgü bir anlayışla suyu kudret ve bereketin kaynağı olarak kabul etmişlerdir. “Yer-sub” veya “Yer-su” şeklinde adlandırılan su kültü etrâfında, pınarlar, ırmaklar, göller kutsalın alanına dâhil edilmiştir; meselâ Gök Tanrı’ya sunulan kurbanlarda bâzı ritüellerin su çevresinde şekillenmesi önemli bir göstergedir. Hatta, nehir ve ırmak kenarlarında, balık bahşetmesi için suya adanmış bâzı âyinler de gerçekleştirilmekteydi.

Anadolu’da su etrâfında gelişen inanç ve kültlerin târihi MÖ’ye kadar dayanmaktadır. Meselâ Çorum’da-ki Hattuşas ören yerlerinde yapılan kazılarda, MÖ XIV. -XIII. yüzyıllara âit bir kale bulunmuştur. Büyük Kale veya Kral Kalesi diye bilinen yerde, büyük iç mekânlar, avlular, direkli galeriler, arşiv odaları, depo odaları, büyük kabul salonu ile birlikte su kültü ile ilgili binâ ve kutsal mekânlar da ortaya çıkarılmıştır.

Türklerin suyun kutsallığına gösterdikleri saygı konusunda, XII. yüzyılda yaşayan ünlü dinler târihçisi Birûnî, Oğuz Türklerinin bir pınar yanındaki yere ve üzerindeki izlere secde ettiklerini haber verir. Sulara ve su kaynaklarına gösterilen bu saygı, günümüze kadar gelmiştir. Meselâ Bizans dönemindeki ayazmalar, kutsal suyun olduğu yerler olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle ziyâret edilirler. Benzer

eğilimlere Anadolu’da kutsal kabul edilen bâzı yerlerde de rastlanmaktadır. Bâzı câmilerin şadırvanlarına para atma âdeti bahsettiğimiz tutuma örnek gösterilebilir. İstek ve dileklerin kabul edilmesi için havuzlara ve kuyulara ya da su birikintilerinin olduğu yerlere para atma âdeti hem Anadolu’da hem de başka coğrafyalarda yaygın olarak görülür. Meselâ İtalya’nın Roma şehrinde bulunan Fontana di Trevi (Aşk Çeşmesi) bu yönüyle meşhur olmuştur. Değişik ülkelerden Roma’yı ziyaret eden insanlar, çeşmeye arkalarını döner ve dilek tuttuktan sonra ellerindeki parayı suya atarlar. Suların tutulan dilekleri yerine getireceği yönündeki inançlar, Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra da devam etmiştir. Dilek için gidilen kutsal sulara veya göllere Anadolu’da da rastlamak mümkündür. Meselâ Urfa’da Aynü’z-Zelîha, Erzurum’da Ilıca Söğütlü Köy Balıklı Gölleri bunlardan bâzılarıdır. Halk arasında yaygın olan inanca göre, Urfa’daki Aynü’z-Zelîha çeşmesinin hikâyesi Hz. İbrahim’e kadar dayanır. Erzurum’daki Söğütlü Köy Balıklı Gölü, Tanrı’nın rızasını arayan mâsum iki kişinin efsânesine dayanmaktadır. Hatta halk arasında, ermiş kültü ile de bağlantı kurulan Balıklı Göl’deki balıkların, zaman zaman savaşımlara katılan evliyâ olduğuna inanılmaktadır. Balıklı Göl’ün metafizik âlemlerle doğrudan irtibatı olduğuna; başını suya sokup suyun içinde gözlerini açan kişinin mânevî âlemleri müşâhede edebileceğine inanılır.

Günümüzde özellikle Alevî-Bektâşî çevrelerinde, eski Türklerde olduğu gibi, su kültüne rastlanmaktadır. Elmalı’nın Abdal Musa kasabasına kıvrılarak çıkan yolun kenarından çağlayan “Uçarsu” isimli bir su kaynağında, yöre sâkinlerince bir gelenek yaşatılmaktadır. Kutlama törenlerinde suyun kenarına dev kazanlar kurulur ve kurban lokması hazırlanır. On kilogramlık bir yol kat edilerek ulaşılan bu yükseklikteki su kaynağına, genç-yaşlı, kadın-erkek, çocuk herkes hâlden şikâyet etmeden yürüyerek çıkar. Kaynağa ulaşanlar, ellerindeki bidonları suyla doldurur, ellerinde dolu bidonlarla tekrar aşağı inerler. Bu zorlu yolculuğu tamamlayanlara, “Allah ka-

bul etsin!” denir. “Yol uzun mu?” diye soranlara, “Allah kolaylık veriyor.” diye cevap verilir.

Yine, Abdal Musa kasabasının bulunduğu yerdeki tepenin gerisinde bir göl vardır. Bu gölün en sert kışlarda bile donmadığı rivâyet edilir. Her yıl mayıs ayının altısında su kaynağı patlarmış. Rivâyete göre, Abdal Musa buraya geldiğinde burada ne ekmek ne de su olduğunu görmüş. Asâsını top-rağa batırdığında, orada birdenbire bir

göl ortaya çıkmış. Göl için, “Bu kurda kuşa!” demiş. Sonra, bu kutsal su kaynağını insanlara hediye etmiş. Her yıl ekim ayında, suyun kaynağı kesilirmiş. Böyle olunca hemen göl kenarında dev kazanlar kurulur, kurbanlar kesilir ve kadınlar bulgur ayıklayıp lokma yemeği için hazırlıklar yaparken yaşlılar da bir araya gelir ve muhabbet cemi kurarlar. Bu arada, çocuklar koşutur, insanlar ellerini ayaklarını göle sokarlar. Sonra hep berâber duâ ederler.